

Odlomak „Buđenje“ iz drugog romana Branke Gajović

Odlomak iz knjige **Razgrni uvelo lišće**, drugog romana Branke Gajović
(*Energoprojekt InGraf*, Beograd, 2002, str. 159–182)

Milan leži u svom bolesničkom krevetu, i sanja. Brka i tumači nekakve pojmove, priseća se mitova o kojima je učio u gimnaziji i na fakultetu. U snovima traži odgovore na pitanja o ljudskoj sudbini i o svojoj, vlastitoj.

Koliko je samo vremena potrošio na izučavanje književnosti, i bogatio svoju percepciju, koliko se samo oduševljavao pročitanim knjigama, naročito stihovima, i nadahnjivao njihovom lepotom, i pri tom analizirao njihovu strukturu, brojao slogove, tumačio tipove raznih rima...

Zahvaljujući vlastitoj obdarenosti za pisanje Milan je produbio sposobnost da književnost razume i prima, ne samo da u njoj uživa. Proučavajući književnost i pišući književna dela, on je uspeo da objektivno naučno ispitivanje i estetski doživljaj spoji bez velikog teorijskog uopštavanja.

Milanovo privatno zadovoljstvo prilikom čitanja knjiga proizilazilo je iz njegovog istančanog ukusa i dara da uoči lepo. Njegove objektivne ocene o nekom delu, koje su uvek bile rezultat temeljnog čitanja i trezvenog intelektualnog razumevanja, nekada se nisu poklapale, a nekada su se podudarale s njegovim subjektivnim doživljajem. U svakom slučaju, on se trudio da protumači simboličnost i višeznačnost svakog umetničkog dela, neka je iščitavo i po nekoliko puta. Tako je uspevao da otkrije uvek nove istine.

Čitajući raznovrsne knjige, raznih autora, iz različitih epoha, Milan je tragao za odgovorima na pitanja o smislu čovekovog života, o prolaznosti njegovog zemaljskog bivstvovanja ali i o trajnosti ljudskih dela kojima se nadvladava smrt. Opsedala ga je želja da sazna kako to da neki ljudi ne vide da je za opstanak čovečanstva pobeda dobra nad zlom jedino ispravna i nužna, i da ljudi koji to ne mogu ili neće da shvate redovno naposletku bivaju kažnjeni duhovnim nemirom koji im zadovoljstvo kvari i ne da im da se naslađuju plodovima greha, da likuju zbog zla koje drugima žele ili čine, ili da se zadovoljavaju dejstvima tuge i bola koje drugima nanose, iz sebičnosti, drske oholosti i pukog inata.

Milan ljudski život shvata kao zbijen, koncentrovan, organizovan, uopšten fragment beskrajne stvarnosti, kao privremeno zemaljsko boravljenje večne kosmičke sile koja se iz jedne materijalne odežde seli u drugu, uvek u novo ruho, nebrojeno puta, beskonačno. On ljudsku sudbinu sagledava kao odoru nebeskog krojača koju čovek rađanjem navlači i umiranjem svlači a koja nekada ne stigne ni da se pohaba. Osim „odela“, koje ne otkriva čovekovu spoljašnjost već štiti njegovo unutrašnje biće i nikako ne čini čoveka, kao što to ljudska površnost često zaključuje, čoveku treba i nešto drugo, nešto što će njegov život ispuniti smislom, što će mu dati podstreka za stvaranje trajnih

vrednosti, duhovnih i kulturnih, koje će ga nadživeti na zemlji kad mu isteknu zemaljski dani.

Milan i dalje spava, dubokim snom opijen. Zora stigla. Odavno svanula. Prijatna toplota sunčeva razlegla se po sobi i mili po licima usnulih pacijenata. Napolju vetar kovitla suvo lišće u Zemunskom parku. Milan ga čuje u snu i raduje mu se. Hvata ritam kovitlaca i počinje da tvori pesmu: *Kad iz sebe ispustiš dah / kad kaput života zbaciš / i telo postane ti prah, / tad duša tvoja odleti / i u nebesa se vine / Sve tvoje postaje tuđe zabadava / sem zvezde tvoje što sine / i sjaji večno iz tmine / i trag tvoj čuva od zaborava / Veruj, iako verov'o nisi / dok ti je života bilo žao, / da živiš koliko ti je dato / da živima lepo društvo činiš, / i da traješ koliko si im dao!*

Milanu su u mladosti govorili stari da, ako dovoljno dugo žive, čak i oni kruti bezbožnici s vremenom, svesno ili podsvesno, počinju da se nadahnjuju pradedovskom verom, i vraćaju na put duhovnosti. Jer, svetovan čovek je opsednut željom da što više materijalnog bogatstva ima. I da ga stalno uvećava, i nikada ne izgubi. No, bogatstvo narušava radost ovozemaljskog postojanja. Imućni ljudi su oholi i nadmeni jer su pogorđeni svetovnom slavom koju novcem stiču. Oni zauvek gube sposobnost da odgonetnu skrivenu formulu sreće. Čak ni oni koji zahvaljujući obrazovanju postanu poznati i slavni ne mogu da budu spokojni i zadovoljni ako se svojom učenošću samo diče, ako je zloupotrebljavaju i zlo čine, ako su nespremni za dobra dela, ako zanemaruju bližnje... Mnogi učeni ljudi skloni su da dokazuju svu apsurdnost religijskog verovanja, jer ljudi Boga ne mogu potpuno spoznati. „On je nedostižan za čovečji razum, jer On beskonačno prevazilazi ljudsku moć shvatanja. Pa ipak, čovek može znati onoliko koliko mu je za spasenje potrebno, i koliko mu to sam Bog pokazuje u poretku stvari u svemiru i zakonima koji u njemu vladaju i u čovekovoju duši koja Boga oseća, naročito u savesti kroz koju mu glas Božji govori.“

Tako su Milanu govorili stari. Tako se on s vremenom učio božanskoj mudrosti.

Milan je oduvek bio ispunjen osećanjem dužnosti prema sebi i prema drugima. Savest mu je nalagala da takav i ostane. Ako je po tome suditi, on je religiozan čovek koji religiju shvata kao etičko načelo kojim je duboko prožet.

On svoju religioznost shvata i kao verovanje u ljubav prema ljudima bez obzira na boju njihove kože, veroispovest, naciju kojoj pripadaju, materijalni status, nivo obrazovanja... Religija za Milana ne postoji bez pojmova o dobru i zlu, i zato prihvata ono što su mu govorili stari, a odbacuje ono o čemu je učio iz knjiga u kojima je pisalo da je religija „izopačena svest o svetu“, „moralna sankcija“, „svečana dopuna sveta, njegov opšti razlog utehe i opravdanja“. Religioznost, kako je Milan shvata, potrebna je ljudima radi duševnog mira.

Međutim, Milan godinama nije uspevao da se oslobodi ateizma, onoga sa čime je bio srastao u nejnevinijim godinama mladosti, na šta su kasnije potrošena sva njegova oduševljenja novim poretkom stvari u vlastitoj svesti i u svesti naroda kome pripada,

naroda koji je odjednom ostao bez svoga boga, ili, još gore, koji je odjednom dobio novog, zemaljskog boga. No, Milan je ipak odlučio da se prikloni svome, pradedovskom.

U svojim košmarnim snovima, Milan tumara stazama kosmičkog bespuća, doživljava pad paganskih bogova i uzdizanje Hrista, i prelazi put učenosti od književnosti starog veka, preko srednjovekovne, pa humanizma i renesanse, klasicizma, do romantizma i dalje... I sve vreme sebi postavlja isto pitanje, pitanje o smislu života koje je pokrenuto još pre više desetina hiljada godina. Odnos čoveka prema čoveku i čoveka prema kosmosu opsega čovečanstvo od pamtiveka. Ljudi to beleže prvo na kamenu, na glinenim pločama, kasnije na hartiji. Drevni narodi izgradili su običaj usmenog predanja, kada su s kolena na koleno prenosili priče pradedova. Pričanje priča postalo je tradicija, baš kao što je tradicija postala priča. Priča o tradiciji jeste pripovedanje o precima kojih se potomci živo sećaju upravo zahvaljujući tradiciji pripovedanja. Hipoteka svake tradicije jeste kolektivno sećanje predaka i pričanje o precima. U pričama, prvo usmenim a potom pisanim, u početku poetskim, kasnije sve više proznim, sagledavaju se arhetipske figure mitskih junaka koji ne zastarevaju od vremena paganskih saga i srednjovekovnih legendi, i koje nalaze svoje mesto u fantastičnim pričama savremene književnosti.

Rukovodeći se životnom praksom, čovek se uvek trudio da afirmiše vrline, kao što su časnost i poštenje, herojstvo i plemenitost, i isticao veliku istinu da bez dobrote sreće nema, baš kao i to da bez dužnosti da se dobrim protiv zla mora boriti opstanka društva nema. Ta afirmacija pozitivnih ljudskih osobina javlja se gotovo u svim narodnim epovima: u sumersko-vavilonskom *Epu o Giglamešu*, indijskom epu *Mahabharati*, veličanstvenim epovima helenske književnosti *Ilijadi* i *Odiseji*, u francuskoj srednjovekovnoj *Pesmi o Rolandu*, nemačkoj srednjovekovnoj junačkoj *Nibelunškoj pesmi*, u srpskoj epskoj poeziji Kosovskog ciklusa...

Drevna tradicija pričanja priča pomaže savremenom čoveku da proдре u ljudsku svest kroz univerzalni jezik mitskih slika. Svet mita i legendi pomaže ljudima da otkriju i da shvate tradiciju vlastitoga naroda. Jer, pitanje tradicije podrazumeva svest o trajanju. Sećanja sačuvana u pričama predaka potomku nude nešto opipljivo, jasno, nešto što je blisko njegovom sopstvenom životu, nešto prisutno u njegovoj genetskoj prošlosti, nešto trajno, i običajno potvrđeno, proverljivo. Putevi tradicije su sigurni i uhodani. Tradicija ljudima nudi izvesnost. On u čoveku uspostavlja odbrambeni mehanizam da se štiti od novoga koje mu se ne dopada, ili ga plaši, ili mu remeti letargiju u koju zapada uljuljkan uspomenu na slavnu prošlost... Svi narodi imaju slavnu prošlost! A budućnost? Dok ne postane prošlost, ne može se znati! Dok ne uđe u legendu ili mit, njen sjaj je neizvestan. Legende i mitovi kriju neprocenljivo blago mitološkog sistema jednog naroda. To blago se ne sme zaturiti, već se mora s ljubavlju i ponosom čuvati i negovati, ali se nikako ne sme prepustiti mitomaniji. Ta zanesenost, strast za mitovima, razara realnost. Prošlost se brka sa sadašnjošću. Veliki preci, sveci ili junaci, bivaju zloupotrebljavani, nedolično politizirani, služe samo da daju zakonitost, ili osnovanost na pravu velikim ciljevima, velikim belosvetskim igrama u kojima je običan čovek večni gubitnik... Epovi nastaju

onda kad se oseća potreba za heroiziranom istorijom, naročito u vreme velikih političkih previranja i ratnih sukoba, čime se narod bodri za nova iskušenja, i priprema da podnese potrebe i poraz... Milan je svestan uloge narodnih pripovedača, poput indijskih sautija, starogrčkih aeda i rapsoda, engleskih barda i srpskih guslara, koji su pevali o događajima iz prošlosti i čuvali uspomenu na istorijske događaje, zaodenate u mit i legendu. Milana, međutim, plaše novi epovi s obogotvorenim likovima, i „novi pojci“ na rotirajućoj bini sadašnjosti. Velike priče stupaju na scenu gde dolazi do sukoba:

između

– progresivnog i regresivnog

između

– demokratije, autokratije, oligarhije i anarhije

između

– državnika i duhovnika

između

– vojnih i policijskih starešina, i kadrova

između

– pravosudnih organa, i zatočenika savesti i izvršitelja krivičnih dela

između

– svevlašća samoprozvanih spasitelja narodne volje, i zaštitnika demokratije, i zagovornika radikalnih promena, i propagatora sveopšteg nacionalnog jedinstva, i prevaziđenih vizionara multinacionalnog opstanka, i marginalnih grupica četkara, bravara i drugih „majstora“

između

– intelektualne elite i mediokriteta

između

– profilerskih, mafijaških i drugih „interesnih“ grupa

između

– naroda, pukog i ubogog, i svetine ili rulje

između

– demokratičnosti i neslobode

između

– slepog sledbeništva, inata i drčnosti

između

– samoživosti, narcizma i samrarićanstva

između

– heroja rata i rada, nosilaca spomenica, ordena svih redova, lenti, zvezdi i stegova

između

– ritualizma, folklora i rokenrola

između

– zasićene, institucionalizovane istorije, i izvitoperene, ili zaboravljene, i svetle istorije, i slavne istorije pune kosovskih junaka, ustavobranitelja, palih boraca i ravnogoraca, i čuvara svake stope preorane zemlje, pokislih u martovskim događajima i na julskim kišama, i ge-skupine tinejdžerskog broja al' zrelih pogleda u budućnost

između

– fantazmagoričnog predanja i svete tradicije

između

– priča o Bogu i božanskom, i priča o „malim bogovima“

između

– pristalica svetosavskih balova i stokvudskih dobrotvornih koncerata „uživo“

između

– neprosvećenog, tromog i neprilagodljivog tradicionalizma, isprazne konzervativnosti bez duha, i mundijalizma

između

– globalista, ujedinitelja sveta i nosilaca ideja o novom svetskom poretku hitlerovsko-makijavelističkog tipa, i uskogrudih nacionalista i njihove autistične zatvorenosti prema svetu

između

– ujedinitelja Evrope koji ignorišu njeno hrišćansko nasleđe i dva milenijuma dugu tradiciju koja je temelj njenog identiteta, i pristalica deplasiranog duhovnog jedinstva Kontinenta

između

– apatrida, azilanata, emigranata, ljudi bez korena, vere i prevere, koji ne znaju ili ne mare za zavičaje i običaje, i okorelih nacionalista koji znaju svoje rodoslove

između

– glasova iz Divljine što zaglušuju vapaje malih zlostavljanih, ucenjenih naroda, i leleka podjarmljenog sveta

između

– onih sateranih u tor na vlastitoj livadi i njihovih goniča s isukanim očnjacima

između

– žrtava istorije i režima, i politički podobnih

između

– onih koji se bezuslovno i neumesno poistovećuju s epskim junacima, i onih skrajnutih veličina

između

– rigidnih, nepokolebljivih privrženika vlastite vere, ideje ili ideologije, i konvertita koji su zbog prevere prezreni od svojih, uvek pod sumnjom od tuđih kojima su se priklonili, konvertita koji su uplašeni, nesigurni, koji se, nimalo ubeđeni u ispravnost nove vere, stalno dokazuju sebi i drugima, najčešće silom

između

– svih drugih *homo duplexa*, neiskrenih i licemernih ljudi sa velikim teretom podsvesnog osećanja krivice, i poštenog sveta

U svojim košmarima, Milan oživljava istoriju književnosti. Slike koje se javljaju u njegovoj mašti brkaju se sa slikama koje su prisutne u njegovoj glavi od rane mladosti do današnjih dana. I sve to vreme, on traga za znanjem, teži da otkrije sve suptilnosti ljudske duše, žudi za samim životom, u njegovoj ogoljenoj istini, želi da otkrije vlastitu viziju univerzuma i pobedi strah od nepoznatog onostranog sveta. Miri se s privremenošću ovozemaljskog bitisanja. Prolaznost odlaže svojim delima. Usporava ta kola natovarena bremenom života... Vreme nezadrživo juri napred, a on ga koči uzdama od paučine. Vremešnost potvrđuje prolaznost slave, i veliča slavu prolaznosti. „Dobro je da je tako!“, uzvikuje Milan. Jer, koliko je slave na ovome svetu! U koja kola da ih čovek dene da sve prežive. Ostaju samo one koje ne remete interes novih pokolenja.

Točak istorije vrti se neprestano. Ceo ringišpil pojmova i termina vrti se i slama u Milanovoj glavi. U košmarskom magnovenju Milan se rve s aždajama, vilenjacima, čarobnjacima, vešticama, patuljcima, gorostasima, vukodlacima, satirima, vanzemalcima... Milanov um probija se kroz magline izmišljene galaksije. Brod košmara kreće na putovanje kroz vekove. Milan odabira ono što ocrtava vreme u koje dospeva letilicom bez krila... Neke periode preskače, drugima poklanja puno pažnje. Jednih se rado seća, na druge ne želi da vreme i energiju troši. Njegov izbor slika nije bez svrhe i smisla. Milan vrlo dobro zna šta voli a šta ne voli, u šta veruje i u šta sumnja... U Šekspirovu autentičnost sumnja, ali o tome ne govori mnogo – ne zato što se plaši da tog poznatog pisca svetske književnosti napada, već zato što vrlo dobro zna da nema dovoljno vremena da svoju tezu o tendencioznom stvaranju mita dokaže. Od Šekspirovih savremenika nije osatala nijedna autentična knjiga uspomena o njemu. Od njega nije ostalo sačuvano nijedno pismo. Postoje samo oskudni podaci o njegovom životu. Ali, o njegovom delu se mnogo pisalo. Toliko je tomova pohvale Šekspira napisano i toliko magistarskih radova i doktorskih disertacija o njegovom delu odbranjeno da bi pobijanje tih silnih hvalospeva, zna Milan, prošlo nezapaženo, baš kao pad zrnca peska u pustinji. A kad bi se i čulo, ono bi za svet značilo neoprostivu jeres. No, Milan ipak osporava Šekspirovu veličinu zbog sumnjive autentičnosti njegovih dela... Na Šekspira se troši cela jedna školska godina na fakultetu a o onima od kojih je Šekspir učio i pozajmljivao umne i zgodne misli uči se uzgred, u prolazu... Šekspirove drame objavljivane su za njegova života u piratskim izdanjima. Koliko je neznanih autora doprinelo svetskoj slavi Šekspirovoj, niko ne može da proceni. Taj doprinos je znatan. To se vidi iz tekstova njegovih drama koji nisu istovetni u svim izdanjima, Jer, svaki je izdavač uneo svoju interpretaciju tamo gde je tekst bio sumnjiv. Svi ti nepoznati „Šekspiri“ doprineli su svetskoj slavi Vilijemovoj. Čak su mu i mnoga dela pripisivana... Napravili Englezi *Ep o Šekspiru*, a Milan, parafrazirajući naslov jedne Šekspirove komedije – *Mnogo buke ni oko čega*, u snu uzvikuje – *Mnogo frke ni oko koga!* Ako buku treba praviti, onda je Dante pravi izbor za salve. Za Danteovu *Božanstvenu komediju* negde stoji zapisano:

„Skoro sva enciklopedijska erudicija srednjeg veka iskovana je i zavarena u belom usijanju jedne nesalomive volje, u od čelika spletnu strukturu *Božanstvene komedije*.“

Milan u snovima jezdi na runastim oblacima što se razležu i sabiraju, i kidaju niti nekog lepog sklada, pa se prikazuju u najčudnovatijim oblicima. Čas graciozno uobličene, čas izobličene figure šaraju nebo slikama u kojima Milan prepoznaje likove iz svojih košmara. Promiču likovi kroz nebeski prostor i ocrtavaju vreme davne prošlosti. Milan se zadržava na periodu kada su stvarani najveći mitovi. Mitovi ga intrigiraju i pomažu mu da lični život malo sredi i rastereti se zabluda o prijateljstvu.

Pred njim je vaseljenska mapa ljudskih svetova. Njegova duša putuje kroz te svetove. Pred očima mu se rađaju mitske slike izvučene iz rane istorije čovečanstva. Nekad je proučavao drevnu mudrost i bio opčinjen mitološkom inventivnošću. Misterija književnog stvaralaštva ispunjavala ga je željom da prodre u to polje raznorodnih energija ljudskog mozga. Trpeo je udare informacija po vijugama vlastite sive mase. U glavi je sažimao sve što je pročitao. Iz toga obilja znanja iz istorije mnogih starih naroda, njihovih mitova, folkloru i običaja Milan se sada trudi da što više podataka izvuče. I svemu tome dodaje pečat lične impresije, i domaštava neotkriveno...

Sumerci su stvorili klinasto pismo. Znakove svog pisma slične klinovima oni su utuskivali u mekane glinene ploče, a zatim ih pekli i dobijali tzv. „listove“. Na tim sačuvanim pločama ispisane su predivne „stranice“ mesopotamske književnosti, između ostalog i *Ep o Gilgamešu*, ep o uručkom kralju koji „svetli dirljivim sjajem čovečnosti kroz strahote svih vremena, pozivajući ljude da ga slede i ispune to jedno od prvih zaveštanja koje je ostalo kao baština svim poznijim pokolenjima pa i nama“, kako to lepo piše u teoriji književnosti. O svemu tome Milan je mnogo čitao. I sve to proganja ga do današnjeg dana.

Ep o Gilgamešu Milanu je zanimljiv i zbog same priče i zbog nekih asocijacija koje se tiču njegovog ličnog odnosa s nekim ljudima. A priča ide ovako:

Uručki kralj Gilgameš je samovoljan. Da bi ukrotila njegovu samovolju, boginja Aururu od blata stvara čoveka po imenu Enkidu koji treba da savlada Gilgameša. No, Gilgameš, „čovek bola i radosti“, i Enkidu, „divlji čovek stepe“, postaju odani prijatelji i slavni junaci, i zajedno dele sve opasnosti, pobeđuju sve neprijatelje. Ali, Enkidua stiže ljudska sudbina. Enkidu umire, a Gilgameš oseća gubitak bliskog bića i tuguje, jadikuje za njim. Uplašen smrću, Gilgameš polazi da traži travu besmrtnosti kako bi oživeo prijatelja. On je plemenit jer želi da sve ljude učini besmrtnim i ravnim bogovima. Na putu u svet mrtvih nimfa Sabita kazuje mu da lek protiv smrti ne postoji jer, „kad su bogovi stvorili ljude, za njih su odredili smrt, a život zadržali za sebe“. Posle silnih peripetija i pustolovina, Gilgameš se vraća s bezuspešnog putovanja u podzemni svet, i tiho umire, sam, u svojoj palati u Uruku.

Misao o efemernosti čovekovog života i o trajnosti njegovog dela, veličanstveno izražena u Epu, uzrok je Milanove opsednutosti Gilgamešom. Milan prima Gilgameša u svoju dušu i ovaploćava ga u ideal, u njemu spaja sve svoje nade u bolje čovečanstvo. On

nesvesno voli tog uručkog kralja, jer u njemu prepoznaje deo sebe. Samoljublje nije greh ako se zbog te ljubavi drugi ne mrze. A Milan voli i druge, i to mnoge druge, čak i one koji ni njegovu pažnju ne zaslužuju.

U mladosti, koja mu je pala u vreme kada je religija kao ideološka sila izgubila značaj a glavna politička parola glasila: „Sve prošlo je i zaostalo. Mi gradimo novi svet!“, Milan je imao odanog druga. Dušana. Dušana Silnog, kako ga je nazivao u trenucima iskrene oduševljenosti njegovom ambicijom da postane gospodar vaskolikog znanja i željom da svet uredi po načelima nauke i pameti. I baš taj teg razuma na vagi Milanovih slika i vizija, koje imaju izvor u njegovoj obimnoj lektiri, u kojima se sagledava psihološki put kojim se njegove reminiscencije sklapaju u nove celine, pomogao je Milanu da tumači i podnosi stvarnost koja mu se često nije dopadala.

Milan je s Dušanom delio i dobro i zlo, pobeđivao sva iskušenja mladanja, neobuzdanog i gordog, sem jednog, najvažnijeg – iskušenja samopotvrđivanja. O njihovom prijateljstvu isplela se čitava priča koja je potresla sve ljude koji su ih poznavali.

Dušan je izdao prijateljstvo u najsubtilnijem dobu čovekovog odrastanja, u vreme cvetanja mladosti, bokorenja emocija. Do trenutka zavere, Milan ni slutio nije da je Dušan bio pun strasti i protivrečnosti, nekakve nedefinisane osvetoljubivosti i želje da vlastitu nesigurnost savlada. U očima mu se čitala neka nevera u samoga sebe. Ta silna nesamopouzdanost vukla je korene iz Dušanih najmlađih dana, kada ga je majka Ana, prelepa ali duboko nesrećna i nezadovoljna životom, gušila svojom ljubavlju i uvodila ga u svet samodopadanja.

U vrele letnje večeri Ana je znala da se naga šeta po sobi. Odevena samo mrakom i šturom svetlošću što je kroz čipkane zavese dopirala s ulice, ona je svom sinu jedincu bestidno pokazivala svoju raskošnu lepotu. Od Dušana je zahtevala da joj krhkim prstićima raspreda kosu i masira je po vratu i ramenima. Duge crne lokne padale bi joj na grudi, dosezale do vrhova bradavica i skrivale bujnost izazovnog poprsja. Kao dve otrovne strelice štrčale bi majčine bradavice iz kosmatog pokrivača, i izazivale radoznanost zbunjenog sina. On bi ih u strahu doticao. Pri svakom dodiru, bradavice bi se skupljale u još čvršće grudvice i mamile njegove prstiće da nastave tu ludu igru pućenja i skupljanja što se odvijala iz večeri u večer.

Otraga, u blagim talasima, tamna masivna kosa Anina nalegala bi do pola leđa koja su se kostrešila i vlažila od vidnog uzbuđenja mlade žene zagledane u svoj lik u ogledalu. Dušan je osećao miris njenog znoja koji je dražio njegove nozdrve. Pripijao bi se uz majčin bok i gladio je po glavi, i niže, do samih krajeva raspletjenih vlasi. Onda bi ga majka uzimala u naručje i njihala pred ogledalom. Vrhom svoga nosa trljala je nosić dečaka koji se smejavao krtim, isprekidanim glasom. Onda bi svoj beli, otmeno bleđi obraz naslonila na zajapureno dečje lice i tiho mu pevala na uho, zagledana u sjedinjene likove u ogledalu. Pevušila mu je poznate uspavanke. Pogled joj je klizio po usnulom sinu, pa u daljinu, kao da je tražila nekoga, zaklonjenog ogledalom, van domašaja očiju a tako

prisutnog u blizini... Zvuci tihe pesme iščezavali su u mrak i stapali se s otkucajima zidnog sata. Dušan bi se umirio kao bubica, Ana bi ga odnosila u krevet a on bi se opirao kraju rituala, i, obujmivši je nožicama oko struka i ručicama oko vrata, molio da nastavi sa pesmom.

Soba, zastrta šarenim krparama, sa nameštajem starinske izrade i ovalnim biljurnim ogledalom na zidu naspram ulaznih vrata, čuvala je tajnu Dušanove majke. U toj skućenoj sobi, prepunoj mirisa i požutelih fotografija na obodu kamina, Ana je primila svog jedinog ljubavnika, vanbraćno začela, pred rodbinom trudnoću skrivala stežući stomak starim zavojima, rodila svog sina jedinca, i poslednji put videla Dušanovog oca koji je na kolenima došao da je prosi.

Dušan je voleo tu sobu više od velike kuće na Gardošu gde je sa babom i dedom stanovao od svoje sedme godine. U toj „maminoj sobi“, kako je voleo da je naziva, Dušan je otkrio prve čari vlastite seksualnosti. I posle majčine smrti, koja ga je potresla i poremetila mu normalan duševni razvoj u pubertetu, Dušan je navraćao u stari komšiluk i molio nove stanare da mu dozvole da u „maminoj sobi“ provede nekoliko trenutaka, sam, pred ogledalom, pred tim čarobnim predmetom, pun sećanja koja je poneo iz detinjstva, kojih se celoga života nije mogao osloboditi.

Rituali nesvesnog zavođenja vlastitog sina koji je bio ljupko detešce, predano biću što ga je preteranom ljubavlju gušilo, pomagali su Ani da preživi samoću koju je sama sebi nametnula posle sramote koju je doživela na sam dan punoletstva. Obeščašćena na podu vlastitog doma, Dušanova majka kao da je sišla s uma posle nemilog događaja, uvukla se u sebe, u svoju ljušturu od snova, i tavorila u osami, između četiri zida, zaboravljena od prijatelja, odbačena od rodbine, prezrena od sveta. Zahvaljujući dobroti jednog starog braćnog para koji je živeo u letnjoj kujni zajedničkog dvorišta, Ana je uspela da sina podigne i gaji do njegove sedme godine. Onda su joj ga njeni surovi roditelji oduzeli, a nju „bestidnicu“ ostavili da čami i guši se u velikoj tuzi. Tek što je prevalila tridesetu, Ana je umrla u noćnoj tišini svoga carstva sanja i obmana, zagledana u ogledalo. Sutradan ujutru stari susedi pronašli su je na rubu fotelje, ukoćenu i nugu, raspuštene kose, očiju otvorenih, pogleda uprtog u hladno ogledalo pokriveno dugom belom haljinom.

U trenutku kada je saznao za Aninu smrt, Dušan je gotovo pomahnitao. Zaposela ga je divlja, raspusna, đavolja energija koja ga je godinama gonila da u svakoj ženi traži trag majčinog vonja. U tom besomućnom traganju za opojnom aromom majčinog znoja i neodoljivim mirisom njene puti na vlažnom potiljku, pod pazuhom, međ nabreklih dojkama, na blago zaobljenom stomaku, u onoj čarobnoj rupici na sredini tela iz koje je virila nevidljiva nit što ga je nekad spajala s majkom u njenoj utrobi, do onog tamnog kosmatog trougla zabranjene zone, tajnovitog i neotkrivenog puta u raskošne dvorce majčine najdublje intimnosti, Dušan je rušio sve norme normalnosti. Bio je sav sazdan od razvratnih misli i sladostrasnosti. Niske strasti znale su da ga do te mere spopadnu da se ponekad činilo da pati od umne skućenosti. Bez straha i stida prilazio je ženama

svakojakog soja u nadi da će u njima pronaći taj trag lascivnosti zameten u prošlosti, i oživeti zanos onog malog dečaka željnog majčinog zagrljaja.

U jednom naletu strasti Dušan je poželeo Sonju, Milanovu izabranicu srca. U dobro smišljenoj igri preoteo je devojkicu najboljem drugu i ostavio ga u večnoj čežnji za dragim bićem.

A Milan? Umesto da ga je obuzela beskrajna omraza, spopala ga je užasna netrpeljivost prema čoveku za koga je verovao da mu je prijatelj. Jedini način da uvredu podnese bio je gotovo nemoguć – da sazna dubinu ponora do koje je dosegla Dušanova grešna duša i protumači uzroke njegovih neutoljivih strasti i neke nesvesne zlobe, i da pronađe uzrok Sonjinog neočekivanog ponašanja, ćudljive navale neke slepe ljubomore koju nije mogla da savlada. Sonjina preljuba nije u Milanu izazvala odvratnost prema ženskom rodu, već razumevanje ženske ćudi. Katarinina ispružena ruka prijateljstva pomogla mu je da prođe kroz pakao opustošene nutrine. To biće blistavog uma i neograničenog strpljenja znalo je da trpi njegove povremene napade nedopustive neotesanosti, da sačeka da se prvo galamom i grdanim psovkama isprazni, pa da ga onda ona utiša i umiri.

Kada se ljubavni četverac bez kormilara, stihijno, sjurio niz maticu života i našao u vrtlogu nabujalih strasti, Milan, Dušan, Sonja i Katarina doživeli su brodolom. Splet njihovih sudbina imao je sve odlike drame. Raspletanje radnje mnogih drama obično se postiže osvetom. Na sreću, zapetljani čvor postupaka ovih osobitih ljudi mogao se razvezati jedino praštanjem. Jer, u svakom od njih čučalo je zrno dobrote.

Godine su prolazile i ove nekada mlade iskušeničke sreće „kitile“ gorkim iskustvom, koje ih je pripremalo za starost što brzo dođe. Milan se otimao toj surovoj istini o starenju, i pevao ponosito: *Star nisi onda kad godine ti naboraju lice, već kad ti srce nit prima nit šalje talase i otkucaje, bez sete, one stare strune ni sam ne znaš tačno kada u tebi razapete.*

Milan je pevao o ljubavi i onda kada mu do ljubavi nije bilo stalo, i kada je sumnjao u njeno postojanje, i kada se njome spasavao. I sada, dok leži i sanja, i po snovima haotično pretura, prevaljujući vremenske i prostorne daljine u bestežinskom letu po prošlosti, Milan ne zaboravlja na ljubav. Ovoga puta mori ga misao o izgubljenom prijateljstvu. Hteo bi da ga pronađe u novom vremenu, očišćenom od balasta sujete, zloradosti, kobnih slutnji i osvete. Zaželeo je da miri ono što je nepomirljivo. Zato napreže mozak da u izobilju pročitanih dela svetske književnosti pronađe najlepšu pouku o nesebičnosti. I nalazi je u *Epu o Gilgamešu*. Poistovećuje se sa Gilgamešom, ali ne radi njegove krune na glavi, već radi dragulja u duši tog plemenitog kralja.

Možda bi se Milan u svom snu mogao porediti s Hamletom pre nego sa Gilgamešom. Ali, Milan ne voli Hamleta. Jer, taj danski kraljević osvetio je ubijenog oca, a, po Milanovom dubokom uverenju, osveta nema nikakvog smisla. Milan nema nameru da se starom prijatelju sveti, već da se sa njim miri.

Umesto tragedije osvete Šekspirovog vremena, u kojoj glavnom junaku neko mučki ubije člana porodice ili voljenu osobu pa se onda on silno trudi da otkrije ubicu i na kraju se osveti, Milan za svoj uzor odabira Gilgameša, kralja uručkog, koji svoju moć ne koristi da bi ljudima vladao, već da bi svim ljudima nesebično pružio travu besmrtnosti.

Zbog filozofske orijentacije, Milana oduševljava veličanstveni ep o čovečnosti i nesebičnosti, o vrlinama kojima se zameo trag u novom vremenu. Sopstvenu tragediju on pretvara u tragediju svih ljudi, ali ne na hamletovski način. On ne želi osvetom već ljubavlju da umiri netrpeljivost prema čoveku koji ga je u mladosti povredio. Milanova želja da zlu volju prema Dušanu savlada dirljiv je znak humanosti, tog prvog starostavnog zaveštanja koje je ostalo kao baština svim kasnijim naraštajima.

Milan i Hamlet mogu se porediti na više nivoa, ali se ne mogu smestiti u istu ravan. Njih muči ono što čoveka muči u svim vremenima – nesklad između ideala i stvarnosti, između iluzije i istine. Obojica su inteligentni, mudri i smeli, imaju sposobnost da razmišljaju, osećajni su i duhoviti. Obojica su snažne individue, u sukobu sa svetom oko sebe i sa samima sobom. Obojica su nezadovoljni životom, usamljeni u bezdušnom, naopakom svetu u kome reda nema. Obojica su ogorčeni postupcima okoline. Obojica doživljavaju nepravdu od ljudi nedostojnih poštovanja. Obojica su potišteni i nesrećni zbog gubitka bliskih bića, bolni u duši, klonuli duhom. Obojica gube duševnu ravnotežu zbog događaja na koje ne mogu da utiču... Ali, rasplet njihovih drama nije isti.

Milan je od početka do kraja plemenit. On želi da se njegova plemenitost ostvari u svetu sa kojim se sukobljava. Pomirljiv je. Nipošto osvetoljubiv.

Kod Hamleta postoji tragična krivica koja proizilazi iz samog njegovog karaktera, a ne zbog udesa ili sudbine. Iako se ne rukovodi ličnim ciljevima, jer on hoće da vrati red u zemlji, u Hamletu postoji mračna strast da se osveti.

Zlo koje se umnožilo oko obojice razorilo je njihov duševni mir, ali Milan ne stiže na rub ludila zbog neodlučnosti šta da čini, kao Hamlet, već zbog preterane emotivnosti. Hamlet je mahnit, ili glumi mahnitost, ili ostavlja utisak zaista poludelog mladića jer je preneražen istinom o zločinu. Zato na kraju postaje čovek od akcije, bezobziran i grub.

Milan nije glumio ludilo ni u svojim zrelim godinama, već je skoro sišao s pameti u okolnostima fatalnog poremećaja moralnih vrednosti u zemlji koja se raspala pred njegovim očima i slavna istorija pala na kolena u munjevitom trenu.

U Milanovoj državi caruje vlastoljublje, koristoljublje, politički zločin, korumpiranost, pritvornost, snishodljivost, neverstvo... Ali, Milan u masi tolikog zla ne postaje zločinac, jer on, za razliku od Hamleta, i dalje veruje u dobro.

Šekspir nije imao mnogo iluzija o etičkim idealima svoga vremena. Mislio je da borba protiv zla nije delotvorna, i da najbolji ljudi propadaju u toj borbi.

Milan se, ipak, opredelio za veru u čoveka. Iako je znao da ima ljudi koji su neizlečivo i nepopravljivo nemoralni, on nije odustajao od propovedi da u dobrotu treba verovati.

Zahvaljujući Gilgamešu, čije se težnje uzdižu iznad ljudske sebičnosti, Milan u svom snu uspeva da premosti jaz između sebe i Dušana, da prijateljskom ljubavlju prekrije ponor što zjapi između njih dvojice.

Na pomolu je izmirenje koje proističe iz Milanove plemenitosti. Milan dopire do srži Dušanove pokvarenosti, prašta mu, i ponovo ga voli. Dušanu, nekada jadnom biću, spremnom na svaku drskost, potrebna je pomoć prijatelja. I sam shvativši posledice svog sebičnog ponašanja, duboko se kaje, i u znak pomirenja steže Milanovu ruku.

Milanov ringišpil košmara iznenada se zaustavio. Kao da je neka sila pritajena prekinula dotok energije što ga je pokretala. Ali, san i dalje traje.

Milan podiže kragnu i revere na kaputu, na čelo i uši spušta obod velikog čohanog šešira. U rukama mu stručak suvog bosiljka. Silazi s vrteške unezvereno. Zbrkale mu se misli i emocije. Gotovo da mu je muka. Sav ošamućen, udaljava se od tog točka prizemljenih kočija u kojima je jezdio kosmičkim prostorima, i spajao nespojivo, i sanjao nedosanjano. Miris tamjana draži mu nosnice. Milan ih širi, i, kao pas-tragač, kreće u potragu za tim mirisom što ga vraća u detinjstvo i priziva sliku starice u crnini... Odnekud se tu pojavljuje Milanova baka iako se davno upokojila... Ona sitna, pogrbljena, pogurena starica, usahljih, izbornih obraza, čela zbrčkanog od silnog mrštenja, srca prepuklog od tuge, sa žilavim rukama sklopljenim za molitvu na kojima se anatomija čovečjeg krvotoka lako čita, i sa dva mudra crna oka, upala u jamice iz kojih vire i nekim čudnim sjajem poručuju Milanu: *Sad mogu mirno da se vratim na počinak, čedo moje!* Milan joj pruža ruke, da je dotakne, da oseti onu znanu toplinu kojom ga je baka uvek neštedimice grejala... Ali, bakin lik rasprši se u mnoštvo sjajnih zvezdica koje odleteše u beskraj... Grumen tamjana okadi staze što se otvoriše pred Milanovim očima... Milan grabi prečicom do obližnjeg sokaka. Postrojene kućice u krivudavom nizu belasaju se na mesečini. U svakoj mrak oterao ukućane na spavanje. Samo jedan prozor svetli. Milan prilazi prozoru, proviruje kroz prorez na spoju plišanih zavesa. Hteo bi unutra. Jednim treptajem oka menja godišnja doba... Kako je moćno sanjati... Zima je zamenila jesen. Napolju gude vetrovi i mrse ogolele grane divljih kestenova. Runaste bele pahulje roje se u padu. Rastu snegovi. Smetovi naležu na vrata zaprta zardalim rezama... Ledenice vise pod strehom... Drugim treptajem oka Milan se premešta u zagrejanu prostoriju. Pucketa žar u furuni. Ugljevlje se crveni kao užarena lava. Sulundar kvrcka ujednačeno. Na plotni grančica sasušenog bosiljka i dve-tri kriške suvih jabuka odaju prijatan miris, nezaboravan dok je sveta...

Milan sedi u omanjoj sobici čađavih zidova, na podu, namrvljenom i zastrtom starom hartijom, iščupanim stranicama iz pročitanih knjiga. Zgužvana ponjava s nekoliko neravnomernih nabora služi mu kao naslon za glavu, umesto jastuka... Sobičak „prazan“ ljudi. Samo likovi vire iz budžaka.

Iz jednog ćoška sjaje umiljate oči Milanove pokojne majke. U njenom mirnom pogledu svetli nešto sanjalačko i iskreno. Kao da hoće štogod da izmoli, ili da ćutke

iznudi njegovo obećanje da neće izneveriti predačko zaveštanje o dostojanstvu koje mu je prenela u amanet na zaranku života...

U drugom kutku senka sredovečne žene titra na zidu. Milan gleda u nju bojažljivim pogledom. Kao da se stidi njenih urokljivih očiju. Očaran je njenim prisustvom, gotovo polaskan. To je Katarina, vrlo i čestita, uzvišena duša, osoba duševne čvrstine. Njen vazdašnji, neodoljiv uticaj na Milana i sada mu pomaže da se sabere i svoju osećajnost ne prepusti patetici. Uči ga da usamljenost nekada prija, i da valja što je nesposoban da o bilo kome zlo misli...

U trećem uglu stoji Sonja. Osmehuje mu se nekako nahereno. Jedna strana usta spušta joj se prema bradi, druga je blago uzdignuta. Milana kopka otkuda ona tu. Sonja mu je u mladosti zavrtela mozak. Sada iskri iz tame, kao da je uplakana, kao da pokorno moli za oprostaj. Kad se samo seti... Da li je još sve kao pre? Pomalo arogantna, oštroumna, racionalna, Sonja naučnu misao nije zaodevala religioznom duhom. Njena arogancija može se poistovetiti s moralnim ponosom, zasnovanim na svesti o vlastitoj čistoti i ljudskom dostojanstvu. Ta arogancija olupala joj se o glavu. Mislila je da je kadra da sudbinom upravlja i događaje kontroliše, ali se pokazalo da nije ona nosila događaje, već da su oni nosili nju. Zato je proces njenog sazrevanja imao onaj put od zablude do istine, preko iskušenja i iskustva. Sonja je bila kritički posmatrač života s određenim moralnim stavom. Imala je poverenja u sposobnost razuma da sve ljudske probleme reši (Gde joj je pameti bilo kada je Milana ostavila?)... Oslanjala se na činjenice i na logičko dokazivanje pomoću činjenica. Iako nije bila zaslepljena naukom, volela je svoju profesiju i umela da zađe među narod i „poseje seme razuma“, kao srpski prosvetitelj Dositej Obradović, jer je osećala da je toj bezličnoj masi prosveta i te kako potrebna... Sonja nije podnosila servilnost, ni dembelanski život... Cenila je obrazovanost, samostalnost, samosvest i aktivnost. Nije imala nikakav politički interes, jer nije pripadala nijednoj partiji. A šta je sa njenim osećanjima? Da li su ona za nju još uvek nužno vezana sa racionalnom, zreloom ocenom ljudi i okolnosti? Oduvek je volela ljude i cenila ih po moralnom kriterijumu. Jer, verovala je, bogatstvo ne nosi sobom vrlinu. Zato je uvek bila za zasnivanje ljubavnih veza na istinskom osećanju, ne na materijalnom interesu... Kako se onda desilo da poklekne pri prvoj Dušanovoj laži? „A šta se to s nama zbilo?“, pita se Milan. „Ima li nade za nas dvoje? Da li smo mi baš taj pravi par ljudi, predodređenih za večnost? I zašto mi se sada tako čudno smeši?“

Iz četvrtog ugla izviruje Dušan. Pogledom ponire u Milana. Ni traga od onog robusnog uobraženka, zaljubljenog u samoga sebe! Konačno se odrekao tvrdnje da se prava ljubavna veza ostvaruje kroz „mrak“ dvaju bića, to jest „dodirom njihovih podsvesnih, animalnih suština, a ne svesno ni intelektualno“, kako je čitao kod Dejvida Lorensa. I njemu su Tenisonove „dokone suze“ navrle na oči, one suze nad neumitnom prolaznošću svega ljudskog, nad stalnim prisustvom smrti u životu. Od svega što je u životu radio strasno, ostala je samo „strast za prošlošću“. I to je još jedino „trajno u prolaznom“. Dušana je ganula Milanova plemenitost, jer mu Milan zlom zlo nije vratio...

Milan se podiže sa poda. Stoji nasred sobička i strelja pogledima na sve strane. Odjednom mu je postalo veoma vruće. Pregrejala se soba od emocija koje mu šalju likovi iz budžaka... Milan raskopčava košulju, zavrće rukave. Osušila mu se usta.

– Vode! Dajte mi vode! – viče u snu.

Oči mu kolutaju pod spuštenim kopcima. Kraj kreveta stoji sestra Lenka, s andeoskim osmehom na usnama. Drži vrelu Milanovu ruku u svojoj, nežnoj i mekoj, i ljupko zbori:

– Ustaj, golube! Odavno se osušilo mastilo na tvojoj otpusnoj listi.